

УДК 340.115

Шутак Ілля Дмитрович,
 доктор юридичних наук,
 професор кафедри
 теорії та історії держави і права
 Івано-Франківського університету права
 імені Короля Данила Галицького

ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

Розкрито питання техніко-юридичного інструментарію тлумачення норм права. Висвітлено особливості буквального, розширювального та обмежувального тлумачення залежно від співвідношення між текстуальним вираженням норми права та її дійсним змістом.

Обґрунтовано, що зміст права знаходить своє вираження в нормативно-правових актах, які не завжди правдиво відображають волю законодавця. Низький рівень юридичної техніки, недоліки технічного порядку призводять до проблем, протиріч, викривлення змісту права. В подібних випадках тлумачення – умова пізнання справжнього змісту юридичних приписів.

***Ключові слова:** юридична техніка, тлумачення норм права, нормативно-правовий акт, правотворчість, правозастосування.*

Постановка проблеми. Тлумачення норм права обумовлюється необхідністю правотворчої і правозастосовної діяльності та потребами юридичної науки, що аналізує й узагальнює правові поняття. Ясний, несуперечливий виклад нормативно-правового акта передбачає точне з'ясування сенсу та змісту попередніх, пов'язаних з ним правових приписів.

Підхід, згідно якого тлумаченню мають піддаватись тільки незрозумілі норми права, а зрозумілі ж не вимагають тлумачення є спірним. Адже для того, щоб з'ясувати чи певна норма є зрозумілою, потрібно її розтлумачити. Необхідність тлумачення зумовлена ще й можливими протиріччями між формою і змістом норм права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питань юридичної техніки тлумачення норм права зверталися зарубіжні та українські дослідники, зокрема В. Баранов, Т. Кашаніна, М. Кельман, О. Мурашин, І. Онищук, Д. Паттерсон, В. Толстик та ін. Проте, стан вітчизняного наукового доробку в сфері юридичної техніки суттєво відстає від зростаючих потреб у таких дослідженнях.

Постановка завдання. Мета наукової статті полягає у розкритті питання техніко-юридичного інструментарію тлумачення норм права.

Виклад основного матеріалу дослідження. У повсякденному житті «тлумачити» – означає знаходити точний сенс явища, робити ясним і очевидним те, що здається нечітким, двозначним або заплутаним, встановлювати зв'язки і взаємини між фактами.

Поряд з терміном, узятим з української мови, що позначає розумову операцію з метою встановлення сенсу та змісту якогось явища, процесу, документа, тексту, у тому числі правового, існують інші терміни: «інтерпретація»; «екзегеза»; «герменевтика».

Нормативно-правові акти проектується не лише для юристів, але й для пересічних громадян. Тому їх зміст повинен бути зрозумілий. Процес тлумачення протікає в свідомості людини у формі різних внутрішніх інтелектуально-вольових операцій (з'ясування вимог норм), що знаходять вираження зовні (роз'яснення) у формі інтерпретаційного акта, юридичної поради. З'ясування і роз'яснення норм права – це дві взаємопов'язані сторони процесу тлумачення [7, с. 457].

Право – це специфічне суспільне явище, що має свої закономірності розвитку, форми прояву і реалізації, структуру конструкцій, принципи, способи, типи регулювання та ін. Зазначені особливості водночас вимагають особливої діяльності щодо з'ясування змісту права. Йдеться не тільки про тлумачення спеціальних юридичних термінів, а й про врахування особливостей правового регулювання.

Тлумачення – це типова діяльність юриста, перш за все в романо-германській системі права. Будь-який юрист-професіонал, який працює в законодавчих чи виконавчих органах, часто займається тлумаченням норм права і фактів, які обумовлюють їх застосування [2, с. 468].

Під тлумаченням в широкому сенсі розуміється пізнавальний процес, спрямований на пояснення явищ природи, соціальних явищ, у тому числі норм права.

У більш вузькому сенсі під тлумаченням (інтерпретацією) розуміють пояснення виразів, формул, символів, тобто пояснення знаків природної або штучної мови. Саме в цьому значенні найчастіше термін «тлумачення» вживається і в правознавстві.

За текстом норм права завжди стоїть їх зміст. Тому розшифруванням текстів справа не обмежується. Інтерпретатор звертається також до пізнання змісту правових явищ, що стоять за текстом норми права, волі суб'єкта правотворчості. У повсякденній юридичній практиці юридичні питання часто допускають одну правильну відповідь. Ясність щодо тлумачення норм права породжує глибоке розуміння нормативно-правового акта [10, с. 32].

В юридичній науці існує декілька підходів до розуміння тлумачення: статичний, динамічний і комплексний.

Статичний підхід полягає у тлумаченні букви закону. Той, хто тлумачить, при цьому керується наступним правилом: все право вміщається в писаний закон; завдання юриста полягає в тому, щоб витягти його звідти, слідуючи за волею законодавця. Іншими словами, при тлумаченні шляхом логічного аналізу треба ретельно, постатейно досліджувати тільки текст закону. Можливо, при цьому доведеться підняти опубліковані на момент підготовки закону роботи, матеріали парламентських дебатів. Тобто тут проглядається «фетишизм» закону, що веде до втрати правом динамізму.

Динамічний підхід передбачає тлумачення на підставі духу закону. Він зобов'язує тлумача враховувати соціальні явища, що з'явилися після прийняття закону. Девіз тлумача в даному випадку: «Закон не догма, а інструкція до дії». Мета такого соціологічного підходу – задоволення суспільних потреб. Тут небезпек не менше, ніж у першому випадку, і головна з них – небезпека звернути на шлях політичного аналізу.

Комплексний підхід побудований на одночасному пізнанні в процесі тлумачення і букви, і духу закону. Тут не відкидається облік соціальних реалій, але все ж тлумач повинен опиратися, насамперед, на закони і враховувати дух права в цілому. Саме цей підхід на даному етапі взято на озброєння практично у всіх країнах романо-германської сім'ї права [8, с. 411-412].

Техніко-юридичний інструментарій тлумачення норм права складається з двох частин:

- 1) власне техніка тлумачення норм права: технічні засоби (тексти нормативних документів, наукова література, розмножувальна, комп'ютерна техніка, прилади тощо);
- 2) технологія тлумачення норм права: прийоми, способи, методи, які мають нематеріальний характер і відносяться до вміння (мистецтва) проводити інтерпретаційну роботу.

За своєю питомою вагою технологія тлумачення явно перевищує. У роботі з тлумачення норм права великі не матеріальні, а саме інтелектуальні витрати (знання, вміння, майстерність, досвід).

Тлумачення – це складна інтелектуальна діяльність, котра ведеться за певними правилами. При її здійсненні використовується цілий набір прийомів, способів, методів тлумачення. В українській мові ці терміни часом використовується як синонімічні поняття чи, принаймні, як дуже близькі за змістом. Між ними є різниця. Прийом – окрема розумова операція. Спосіб – сукупність прийомів, однорідних визначень. Метод – сукупність разом узятих способів тлумачення, шлях досягнення мети щодо з'ясування сенсу норм права [2, с. 378].

Знання зазначеного техніко-юридичного інструментарію тлумачення норм права становить професійний багаж юриста.

Тлумачення спрямоване на те, щоб правильно і всебічно дослідити норму права, з'ясувати той зміст, який законодавець вклав у словесне формулювання норми.

Розглянемо найбільш важливі способи тлумачення.

Спосіб тлумачення – це сукупність розумових операцій або спеціальних прийомів з'ясування волі суб'єкта правотворчості, що міститься в нормативно-правовому акті [2, с. 379].

Необхідність тлумачення норм права обумовлена: неясністю норми права; недостатньою її визначеністю; недостатньою точністю тих чи інших слів і висловлювань у нормативно-правовому акті; неповнотою норми, коли законодавець не взяв до уваги деякі сторони суспільних відносин, які він хотів врегулювати; внутрішнім протиріччям самої норми права. Істотною ознакою норм права є їх загальний і абстрактний характер, поширення їх дії на широке коло суб'єктів і ситуацій. Тому виникає необхідність конкретизувати певні змістові елементи норм права, наблизити зміст норм права до конкретних ситуацій.

Тлумачення права – необхідний і важливий елемент процесу правореалізації, зокрема у правозастосуванні. Перш, ніж використати певну окрему норму права, необхідно з'ясувати її реальний зміст, а в деяких випадках і роз'яснити. Тлумачення – це складна і багатоаспектна діяльність різних суб'єктів, яка має інтелектуально-вольовий характер і спрямована на пізнання і пояснення змісту норм права [3, с. 282].

З приводу визначення і змісту тлумачення права в літературі існують різні думки. Одні автори розуміють під цим лише з'ясування, інші думають, що зміст тлумачення норм права складає їх роз'яснення, треті визначають тлумачення як єдність одного та іншого. Переконаливою є третя точка зору, оскільки у першому й другому випадку очевидний односторонній підхід.

Більш глибокий аналіз дозволяє охарактеризувати тлумачення норм права як специфічну діяльність, як особливе соціальне явище, як своєрідний фактор правової культури, момент існування і розвитку права, необхідну умову правового регулювання.

Необхідність тлумачення як процесу має місце і в деяких інших сферах суспільної діяльності, коли текст не може бути доступний, зрозумілий без відповідних операцій щодо інтерпретації термінів, мовних знаків (переклад текстів з однієї мови на іншу, інтерпретація нотних знаків, хімічних формул та ін.).

Особливий характер тлумачення у праві вимагає не тільки специфічних способів і технологій тлумачення, а й відповідного методологічного підходу.

Перш за все потрібно мати на увазі подвійну природу цього явища. Норми права містяться в актах – формальних, письмових джерелах. Із цих позицій тлумачення права відрізняється від тлумачення інших письмових документів. У всіх випадках читання будь-якого тексту зводиться до оволодіння цим текстом, до розуміння змісту, що міститься в ньому, тими, хто його читає. Необхідно мати на увазі, якщо б тлумачення норм права зводилось тільки до розуміння текстів нормативно-правових актів, воно б не мало особливого значення [8, с. 415].

Особливістю права є його дійовий характер. Норми права «живуть», коли виконуються, реалізуються в поведінці людей. Реалізація формального правового імперативу можлива лише у випадку розуміння адресатом його змісту, трансформації у внутрішнє бажання, свідомість індивіда. Не випадково для права характерна презумпція знання закону – припущення, що суб'єкти права, його адресати «знають» (тобто, усвідомлюють, розуміють) зміст правових приписів.

З'ясування змісту правових приписів можливе і поза зв'язком із їх реалізацією. Таким є наукове тлумачення стародавніх джерел права (законів Хаммурапі, «Руської Правди»). Таке з'ясування змісту текстів нормативно-правових актів нічим не відрізняється від розуміння змісту інших письмових джерел. Наприклад, закони XII таблиць. Цю стародавню пам'ятку римського права вивчають і розуміють не за текстом самого акта, а за цитатами й переказами більш пізніх авторів. Таке тлумачення не можна охарактеризувати як специфічну діяльність юристів [8, с. 415].

Суть тлумачення полягає в особливостях самого права як суспільного явища. Ці властивості такі, що викликають необхідність тлумачення. Це – нормативність, загальнообов'язковість, системність, формальна визначеність, державний примус.

Основу права складають норми – правила загального характеру. Причому нормативність права особливого роду, бо це рівний масштаб, який застосовується до фактично нерівних людей. Оскільки закон загальний, а випадок, до якого він застосовується – одиничний, суб'єкти, які його реалізують – індивідуальні, то необхідне тлумачення загальної норми, виявлення того, чи можливе використання її в конкретному випадку і стосовно конкретних суб'єктів.

Залежно від співвідношення між текстуальним вираженням норми права та її дійсним змістом розрізняють тлумачення буквальне, розширювальне та обмежувальне.

Найбільш типовий вид тлумачення, в результаті якого дійсний зміст норми права відповідає буквальному тексту – «букві» закону («дух» і «буква» закону збігаються). Наприклад, ст. 129 Конституції України зазначає, що «Судді при здійсненні правосуддя незалежні та підпорядковуються лише закону...». Зміст і письмовий виклад цієї норми співпадають [4].

Тлумачення норм права спрямоване на з'ясування дійсного змісту норми. Оскільки законодавець свої вимоги формулює за допомогою символів-термінів і словесних конструкцій, виклад його волі може не співпасти з дійсним змістом. Тоді норма тлумачиться широко (розширене тлумачення) або вузько (обмежувальне тлумачення) її

буквального сенсу, але обов'язково відповідно до того, що знайдено в результаті з'ясування істинного змісту норми. Мова йде про обсяг тлумачення. Повний збіг волі законодавця з текстуальним формулюванням закону (адекватне тлумачення), як і їх розбіжність, встановлюється за допомогою всіх способів тлумачення.

Полягає в тому, що зміст норми права ширший, ніж буквальный текст («дух» закону ширший за його «букву»).

Норма права викладена дуже лаконічно, тому для того, щоб правильно зрозуміти її зміст, необхідні додаткові засоби. Наприклад, договір доручення за чинним законодавством (ст. 1000 ЦК України) – це договір, за яким одна сторона (повірений) зобов'язується здійснювати від імені та за рахунок іншої сторони (довірителя) певні юридичні дії [1, с. 810]. Розширювального тлумачення вимагають термін «повірений» і «довіритель», адже не вказано, хто може ними бути. Тлумаченню підлягає термін «певні юридичні дії», тобто дії, передбачені Цивільним Кодексом України, відповідно до правоздатності й дієздатності суб'єктів цього договору. Якщо дається незавершений перелік обставин, умов реалізації норм права, необхідно здійснювати розширювальне тлумачення. Такий перелік, як правило, завершується виразами «і тому подібне», «інші», «в аналогічних випадках».

Звужене (обмежувальне) тлумачення здійснюється у випадку, коли зміст норми права вужчий за її буквальный значення. Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 60 Сімейного кодексу України подружжю на праві спільної сумісної власності належить майно, набуте за час шлюбу. Сімейне законодавство встановлює, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (ч. 2 ст. 60 СК). Подружжя може проживати, працювати і отримувати майно у різних містах і навіть у різних країнах, управляти майном будь-якої вартості та місцезнаходження. Головним є відповідність дій кожного з подружжя принципу добросовісності й пріоритету сімейних інтересів. Отримане кожним із подружжя майно (незалежно від того, хто саме його отримав) буде визначатися як майно, набуте подружжям під час шлюбу.

Сімейне законодавство не розкриває детально зміст поняття «майно, набуте під час шлюбу». Відсутній у ньому і перелік такого майна. В ч. 1 ст. 61 СК вказано, що об'єктами права спільної сумісної власності подружжя можуть бути будь-які речі, за винятком тих, які виключені з цивільного обороту. Важливо зазначити, що закріплення певного нерухомого, а також окремих видів рухомого майна лише за одним із подружжя не означає, що другий не має на нього права. Процедура реєстрації має формальний характер і не визначає права власності подружжя. Незалежно від реєстрації майна на ім'я одного із них, якщо воно було набуто за час шлюбу, майно вважатиметься спільним на загальних підставах [6, с. 8].

Трапляються випадки, коли члени подружжя, не розриваючи шлюбу, проживають окремо. Чи буде за таких обставин нажите ними майно спільною власністю? В даному випадку норму права необхідно тлумачити звуженим способом (а саме, будь-яке майно, нажите під час шлюбу, є спільною власністю). Наведені вище види тлумачення – результат недосконалості законодавства, прогалин, нечітких формулювань тощо.

Таким чином, в процесі тлумачення норм права встановлюється значення нормативних приписів, їх основна мета і соціальна спрямованість, місце в системі правового регулювання.

Тлумачення не вносить і не може внести поправки, доповнення чи зміни в норми права. Йдеться про дослідження конкретного правового припису. Тож зрозуміло, що орган, який здійснює тлумачення, не може не враховувати як умов, у яких застосовується

правова норма, так і її вплив на суспільну свідомість. Це означає, що в процесі тлумачення, посилаючись на зміни умов виникнення нових потреб соціально-економічного і господарського розвитку, не можна відходити від точного змісту норм права, надавати нормам такого змісту, який би мав зовсім інше значення, ніж той, який вкладений у них законодавцем [8, с. 416].

Тлумачення норм права схоже до правової експертизи, в ході якої відбувається дослідження проектів нормативно-правових актів на предмет їх відповідності актам вищої юридичної сили та техніко-юридичним вимогам. Тут експерт повинен також усвідомити сенс пропонованих норм права, зрозуміти нові юридичні приписи але на відміну від тлумачення, метою якого є правильне, точне і однакове розуміння вже прийнятих нормативних положень, основним завданням правової експертизи є виявлення розбіжностей та помилок, допущених при конструюванні тексту проекту нормативно-правового акта, з тим щоб усунути їх і тим самим «зберегти» суб'єкта тлумачення від труднощів в роз'ясненні норм права, а правозастосовувача – від дій щодо застосування помилкових нормативних приписів [9, с. 256].

На думку І. Онищука, при проведенні моніторингової експертизи необхідний єдиний підхід до розуміння терміна «юридична техніка», оскільки на даний час законодавство України не закріплює офіційного визначення цього поняття, а також видів техніко-юридичних порушень в нормативно-правових актах. Порушення правил юридичної техніки в тексті нормативно-правових актів істотно знижує їх якість, викликає неоднозначність їх тлумачення і перешкоджає реалізації норм права в конкретних відносинах [5, с. 30].

Висновок. Зміст права знаходить своє вираження в нормативно-правових актах, які не завжди правдиво відображають волю законодавця. Низький рівень юридичної техніки, недоліки технічного порядку призводять до проблем, протиріч, викривлення змісту права. В подібних випадках тлумачення – умова пізнання справжнього змісту юридичних приписів.

Таким чином, тлумачення – це складний інтелектуально-вольовий процес, сукупність розумових операцій, що дозволяє усунути неясності та можливі помилки при застосуванні норм права шляхом з'ясування і роз'яснення дійсного змісту норм права.

Список використаних джерел

1. Договірне право України. Особлива частина : навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін. : за ред. О.В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 1200 с.
2. Кашанина Т.В. Юридическая техника : учебник / Т.В. Кашанина. – 2-е изд., пересмотр. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2011. – 496 с.
3. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права : [підручник] / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. №254к/96–ВР // Відомості Верховної Ради України. –1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Онищук І.І. Принципи, методи та етапи здійснення моніторингової експертизи нормативно-правових актів / І.І. Онищук // Наше право. – №8, 2014. – С. 25-31.
6. Сімейне право України : підручник / [Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Жилінкової]. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 200 с.
7. Теория государства и права : учебник / под ред. В.К. Бабаева. – М. : Юристь, 2003. – 592 с.

8. Шутак І.Д. Юридична техніка : навчальний посібник для вищих навчальних закладів / І.Д. Шутак, І.І.Онищук. – Івано-Франківськ, 2013. – 496 с.
9. Юридическая техника : [курс лекц.] / под ред. В.М. Баранова, В.А. Толстика. – М. : ДГСК МВД России, 2012. – 384 с.
10. Patterson D. Interpretation in Law / D. Patterson. – New Jersey : Rutgers University. Departments of Law and Philosophy, 2003. – 33 p.

Шутак И. Д. Юридическая техника толкования норм права

Раскрыты вопросы технико-юридического инструментария толкования норм права. Освещены особенности буквального, расширительного и ограничительного толкования в зависимости от соотношения между текстуальным выражением нормы права и ее действительным содержанием.

Обосновано, что содержание права находит свое выражение в нормативно-правовых актах, которые не всегда правдиво отражают волю законодателя. Низкий уровень юридической техники, недостатки технического порядка приводят к проблемам, противоречиям, искажению содержания права. В подобных случаях толкование – условие познания подлинного содержания юридических предписаний.

Ключевые слова: юридическая техника, толкование норм права, нормативно-правовой акт, правотворчество, правоприменение.

Shutak I. D. Legal technique of interpretation of the law

The article discloses technical and legal tools for the interpretation of the precepts of law and highlights features of literal, expansive and restrictive interpretation depending on the ratio between textual expression of the precept of law and its actual content.

The author proves that the essence of law finds its expression in the normative-legal acts, which are not always truly reflect the will of the legislator. The low level of legal technique, the technical shortcomings of the procedure lead to problems, contradictions, distortions of the essence of law. In such cases, the interpretation means the condition under which learning the true essence of legal regulations becomes possible.

Key words: legal technique, interpretation of the precepts of law, normative-legal act, law making, the application of the law.

